

аповесць пра таўлая

шустрая дзяўчына

Ад Беластока да Супраслі — рукою падаць. Тым больш на машыне, ды па гладкай дарозе — дваццаць мінут язды. Вячэрнім рэйсам пасажыраў ездзіла заўсёды многа, а цяпер нашушкалася столькі, што фанерны кузаў ажно трашчаў. У тумульце шафёр і не дагледзеў, як адзін прысадзісты бялявы хлапец, насунуўшы на вочы кепку, узабраўся без білета. На прыпынку ў Супраслі безбілетнік, вінавата стрыгучы вачыма з-пад доўгага брыля-жолаба, першы праціснуўся да дзвярэй і яшчэ на хаду сігануў з машыны. З выглядам чалавека, які прымчаўся па пільнай справе і якому ўсё роўна, што падумаюць розныя там разявякі, у якіх часу хоць адбаўляй, падарожны дзелавіта, амаль падбегам пашпарыў цераз плошчу, час ад часу памацваючы левай рукою пакуначак, які ўсё выязджаў з-пад пахі. Толькі пачуўшы вуркатанне матора пасажыр, не збаўляючы хады, азірнуўся, з палёгкай уздыхнуў, сцэпануўся, нібы абтрос клопат, і пераможна ўсміхнуўся ўслед няхітрай машыне, быццам яна жывая і можа яго разумець. Здалёк і сапраўды аўтобус нагадваў закажанелага вепручка прастай пароды з доўгім лычам. Нават каціўся ён падкідаючы куртаты зад на выбоінах, хрыпла рохкаючы сігналам — рыхтык галодны падсвінак.

Адышоўшыся ад цэнтра гарадка, наш знаёмы збавіў ход. На твары ў яго з'явілася грэблівая гримаса: «Няўжо гэтыя вось смарчкі-супрасляне маглі заварыць такое піва? Нашумелі на ўсю Еўропу. Але мяне гэта не цікавіць. Я еду сюды па кавалерскай справе. Паліцыі я не баюся».

На Касцельнай вуліцы ў Супраслі стаяў домік Пятра Будніка. Выглядаў ён як помесь гарадскога асабняка і вясковае хаты. Невялікі, але акуратны, драўляны, на бетонным падмурку, з прыбудаванаю верандай і бялюткімі аканіцамі, домік трымаўся зухавата, па-гарадскаму, толькі сціплыя памеры выдавалі яго сваяцтва з вясковымі хатамі. Дом, праўда, ніадкуль не перавозілі, толькі самі гаспадары прыехалі ў 20-я гады з-пад Бераставіцы і прывезлі сялянскія маштабы і густы. Зрэшты, гэта не надта кідалася ў вочы, бо ўся Касцельная вуліца заселена была прыезджы-

мі вяскоўцамі і больш была падобна на пасёлак, чым на прыгарад. Забудавалі яе толькі з аднаго боку выбоістай дарогі, на якой восенню каровы і авечкі размясілі непразную калатушу, цяпер прысыпаную залаценькімі лістамі. Не памагала і гэта аздоба: вуліца выглядала шэраю, запустэлай і бязлюднай.

Ідучы паўз плот, падарожны перабіраў вачыма адрасныя дошчачкі, прыбітыя да вуглоў ля падстрэшкаў. Зірне на надпіс, пераступіць на пальчыках лужыну, спрытна хапаючыся за штыкеціны, ды ідзе далей. Прачытаўшы «Буднік Пётр», ён прыпыніўся, разгледзеўся навокал і завярнуў у брамку.

На падворку яго сустрэла пажылая жанчына з кошыкам свежай бульбы.

— Дзень добры, пані,— пакланіўся хлапец, здымаючы кепку.— Ці магу я пагаварыць з панам Пятром? — спытаў ён па-польску.

— Мужа няма дома, у лесе забавіўся. Прыйдзіце хіба ў суботу,— адказала яна па-беларуску. Адказ не засмуціў госця. Упэўніўшыся, што перад ім гаспадыня, ён таксама перайшоў на беларускую мову і даверліва спытаў:

— А Лена, цётка, дома?

— Лена ў хаце.

Тым часам дзверы адчыніліся, і з цёмнай прорвы сяней паказаўся гарэзны дзявочы тварык. Здрыгваючыся ад золкага ветру, дзяўчына пачала перадражніваць:

— Дзень добры, пане Конюх, нех пан бэндзе ласкаў встонпіць у наш гасцінны дом.

Калі той здымаў плашч і галёшы, яна ўсё пакеплівала з яго далікатных зваротаў на «пане».

— Сябра Конюх добра ведае, што пан Пётр днюе і начуе ў лесе на карчаванні. Днём шуркі ставіць, а нанач у манастыр ідзе. Богу маліцца. З ягуменам айцом Нікіфарам набожным гавэнды вядуць. Ды ў кілішкі звоняць па-старыкоўску... Ты ж усё знаеш.

— Ды я так, на ўсякі выпадак, для канспірацыі,— апраўдваўся ён.— Маму тваю першы раз бачу. Думаў, можа гэта тая пападдзя ці папоўна, пра якую ты расказвала, што ад вас не вылазіць, газеты прыносіць і маме тваёй пра палітыку чытае.

— Апраўдвайся! Паламацца на панскі лад гарадскія зухі любяць,— не пакідала паддражніваць дзяўчына.

Лена Буднік была дробненькае дзяўчо, а голас мела нізкі і моцны. Такія галасы бываюць у настаўніц, якім штодня даводзіцца расказваць у класах. Рухі ў яе былі жвавыя, а гаварыла яна павольна, з прыціскам вымаўляючы кожнае слова.

Лена — дзяўчына ў гадах, хоць тонкая, мініяцюрная постаць падлетка моцна маладзіць яе. У Лены дробны твар, даўгаваты нос і маленькія валявыя вусны. Коротка падстрыжаныя прамыя валасы, па-хлалечы зачэсаныя назад, адкрываюць прыгожы высокі лоб. З вачэй ажно струменіцца хітраватая цікаўнасць.

Крыху збянтэжаны насмешкамі Лены, Конюх таптаўся ля парога, абяруч трымаючы свой пакуначак.

— Што гэта ў цябе? — перарвала задуму гаманлівая дзяўчына.— Давай палажу. Ой-ёй-ёй! Які цяжар! Мусіць, бомба? Што будзем узрываць? Фабрыку Цытрона? Толькі баюся, што не пранясеш туды бомбы, пане Конюх. Нават выквінтныя манеры табе не памогуць. Шпіцляў столькі віжуче, што на аднаго рабочага мо па пяць выходзіць. А паліцыі — табала. Аж з Варшавы — пешая і конная... Увесь забастовачны актыў арыштавалі. Стральцоў, што перайшлі на бок дэманстрантаў,

дапытваюць. А як забітых нашы хавалі, дык паліцэйскія шпалерамі аж да могільніку выстраіліся. Эскорт з кулямётамі ўслед за жалобнай працэсіяй ішоў... Такія справы, сябра Конюх,— горка ўсміхаючыся, паківала яна галавой.— Так што бомбачку сваю палажы сюды вось, на ўслончык. Хай яе...

— Дай ты рады, якая бомба,— не ў тон сур'ёзна і паныла загаварыў Конюх.— Ужо так падганялі, што грошай на білет не паспеў дастаць. Захапіў вось муфтаку ад кардана, прызапашана была, думаў, дам шафёру, то правязе. Але прашмыгнуў і так, без білета. Хіба назад едуць прыдасца.

Ён рады быў разводзіць і даўжэй, абы мець перадышку ад насмешлівай субяседніцы.

— А што здарылася? Пажар? — пайшла яна зноў у наступленне.

— Не ведаю,— паціснуў плячыма хлопец.— Сказалі перадаць, каб ты заўтра рана была ў Беластоку. Збірайся надоўга, мо на месяц, мо на год... Рэчы бяры з сабою. Прыходзіць у памяшканне Таварыства беларускай школы.

— А па якой справе? Нічога не казалі?

— Не, канспірацыя!..

— Ух, гэтая канспірацыя. Чым бы то фарсілі некаторыя сябры, каб не гэта цаца канспірацыя. Так ужо насакрэціліся некаторыя, што ўласнага імя не памятаюць...

Яна буркліва сыпала папрокі якомусьці непрыступнаму маўчуну, што ўвасабляў у яе паняццях звышканспірата. Сама ж думала-гадала: куды? Няўжо туды, у Саветы, на вучобу? Няўжо збудзецца яе мара? Ой, мусіць, не, бо пасылаюць туды тых, каму пагражаюць тут арышт, суд і цяжкая кара. Яе ж выкарыстоўвалі ўвесь час на легальных даручэннях. Камендант часта клікаў на пастарунак «для гавэнды», бывала, запіраў на пару дзён у арышце, а потым выпускаў, папярэдзіўшы. Да суду справа не даходзіла.

Лену Буднік лічылі здольным масавіком. Яна праводзіла ўсе выбарчыя кампаніі, была даверанай асобай, калі ў 1922 годзе выбіралі паслом па Сакольскай акрузе Валошына, а пазней, у 1928 годзе,— Рыгора Шырму ў Супраслі.

Праўда, Рыгора Раманавіча не ўдалося правесці — забалаціравала рэакцыя. Лепш сказаць, замахлярыла. Кіраваў перадвыбарнай кампаніяй у Супраслі ад імя левых сіл рабочы-шавец Баляслаў Садоўскі. Родам ён быў з Ломжы, карэнны паляк, але дужа цікавіўся беларускімі справамі, спачуваў вызваленчаму руху. Рыгора Шырму таксама выклікалі тады нібыта на сустрэчу з тэбэшнікамі ў беластоцкі клуб ТБШ, а на самай справе для перагавораў з Садоўскім і сакратаром Супрасльскай арганізацыі ППС-лявіцы. Чаго ж выклікаюць яе?

Покуль Лена моўчкі перабірала старыя ўспаміны, забыўшыся на госця, Конюх, відаць, знецярплівіўся, загаварыў:

— Дык можа я пайду ўжо...

— Ну што ты, сябра Конюх, абразіўся? Даруй, я задумалася. Зараз кавай пачастую. Не пасядзеўшы вяртацца не раю: паліцыя зараз насцярожана як ніколі. Будзь ужо галантным кавалерам, пасядзі, пафліртуй з паненкай...

За кавай госць памякчэў і сказаў Лене, што чуў краем вуха, нібыта маюць паслаць яе ў Вільню ў рэдакцыю якойсьці газеты.

Гэта звестка расчаравала Лену. Лепей бы не казаў. Але ноччу, ляжачы ў ложку, яна ўжо бачыла сябе ў старажытнай шумлівай Вільні, знаёмілася з новымі людзьмі, бегала ў друкарню, цензуру, на пошту, прабівала ход сваёй газеце... Тры гады таму яна ўжо была ў Вільні

рэдактарам «Нашай газеты», якую выдаваў Пасольскі клуб «Змаганне». Выйшаў, праўда, толькі адзін нумар — закрылі ўлады. Тры гады... А помніўся яшчэ востры пах друкарскай фарбы і радаснае ўзрушэнне, калі выйшаў той першы нумар. Помнілася і другое... Грубыя заляцанкі аднаго пасла. І той сумны выезд з Вільні, як закрылі газету. Але хіба ўсё благое мае паўтарыцца?..

А потым вярнуліся ўспаміны з выбараў. Успаміны, якія абарваў Коных сваім: «А можа я пайду ўжо». Кожная партыя рыхтавала тады свае бюлетэні з пэўным нумарам. Агітатары раздавалі іх выбаршчыкам загадзя. Можна было назбіраць хоць пачак. А ў дзень выбараў чалавек ішоў на выбарчы ўчастак, браў канверт, заканвертоўваў аблюбованы бюлетэнь і падаваў камісіі. Канверты не заклеіваліся, гэта і давала волю махлярам. Старшыня выбарчай камісіі настаўнік Пшытула закрываў вочы на тое, як шулеры з выбарчай камісіі падмяняюць бюлетэні з нумарам 48 пілсудчыцкаю адзінкай. Вось тады Лена не стрывала, прыпільнавала аднаго «патрыёта» і схавала за руку пад сталом. Канфуз! Але пан Пшытула напусціўся не на махляра, а на яе: «Скандалізуеце! Зараз усунемы такога мэнжа заўфання!»¹ Праўда, давераную асобу выгнаць не пасмелі, але Рыгор Шырма ў сейм не прайшоў.

А па прафесіі Лена Буднік была «беларуская вучыцелька» без пасады. Папрацаваць у школе давялося адзін толькі гадоў, ды і то не цэлы. Было гэта неяк сора пасля вяртання з бежанства. Жыла іх сям'я тады яшчэ ля Бераставіцы. У адной вёсцы не хапала настаўніка, дык бацькоўскі камітэт запрасіў яе. Школьны інспектар даў вусны дазвол і яна працавала ўсю зіму, а потым у апошній чвэрці прыехала настаўніца-палячка з афіцыйным накіраваннем. Прышлося аслабіць месца.

Працы па спецыяльнасці так і не атрымала больш. Стала сезонніцай. Капала зямлю на чыгунцы, саджала лес, збірала смолку...

А Вільню яна ведала добра. У разгар грамадаўскага руху даводзілася часта бываць там. Апошні раз ездзіла туды дэлегатам на з'езд ТБШ у мінулым годзе.

«Што ж, паедзем да новай прыгоды...» — з гэтай думкай яна засынала. Але спаць не магла. Сніліся страшныя сцэны допытаў, пра якія чула ад сяброў-падпольшчыкаў, і Лена прачыналася. Так і перабыла-перамучыла ноч.

жменя фактаў

За тых пару гадоў, што Валянцін Таўлай пражыў у Мінску як палітэмігрант, шмат розных змен адбылося ў Заходняй Беларусі. Услед за Грамадой было разгромлена «Змаганне», дашчэнт знішчана прагрэсіўная прэса. Чытаючы архіўныя дакументы пачатку 30-х гадоў, заўважаеш, як знішчаўся беларускі радыкальны друк. Не толькі паліцыя, пракуратура, павятовыя старасты ці ваяводы — паштовыя чыноўнікі зацята ганяліся за газетамі-аднаднёўкамі, за брашурамі, нават за часопісамі, адбітымі на шапірографе, — вылоўлівалі, знішчалі, не дапускалі да адрасатаў.

Пастаўскі камендант паліцыі ў цыркуляры ад 17 сакавіка 1933 года паведамляе, што... «на тэрыторыі Вілейшчыны выяўлены «Беларускае жыццё» і «Жыццё» — аднаднёўкі, друкаваныя ў Львове, «Шлях» —

¹ Паднімаеце скандал! Зараз выдалім такую давераную асобу!

газета, друкаваная ў Вільні, «Барацьба» — газета, друкаваная ў Берліне; «Пралом», «Студэнцкі кліч» — выданні, адбітыя на шапірографе ў Вільні, а таксама некалькі адозваў...

На пералічаныя вышэй часопісы аб'яўлен арышт, ад часопіса «Барацьба» адабраны паштовы дэбіт.¹

КПЗБ рабіла адчайныя спробы ўзнавіць легальную прэсу ў Вільні і Беластоку, але перашкаджалі — з аднаго боку, новыя, больш суровыя законы аб друку, паліцэйскі разгул, а з другога — сектанцкія настроі ў самім кіраўніцтве кампартыі, якое не ўмела знайсці агульную мову з дэмакратычнымі групамі інтэлігенцыі і не адважвалася даверыць ім гэту справу.

І хоць у партыйных дакументах была абвешчана правільная ўстаноўка: «Ні сектанцтва, ні капітулянцтва ў тактыцы адзінства фронту» — але гэта лінія не заўсёды вытрымлівалася. У «Бюлетэні» ЦК КПЗБ, выдадзеным 1 снежня 1932 года, пастаўлены заклік, яўна лявацкі па духу: «Трэба разгарнуць барацьбу супроць фашызацыі ТБШ». ² На справе гэта азначала пайсці на канфлікт з адзінаю масавай дэмакратычнай арганізацыяй, якая нейкім цудам уцалела ад разгрому і пры ўмелым падыходзе магла б стаць важным рычагом выхавання народных мас.

Паколькі стварэнне легальнай камуністычнай прэсы сустракала забароны і рэпрэсіі, КПЗБ як магла старалася развіваць цэнтральны і перыферычны падпольны друк. Ва ўсе нізавыя партыйныя арганізацыі была разаслана спецыяльная інструкцыя ЦК КПЗБ аб утварэнні своеасаблівай службы інфармацыі (у кожнай партыячэйцы выбіраўся чалавек, адказны за збор матэрыялу для партыйнай прэсы). 23 студзеня 1933 года ЦК КПЗБ распаўсюдзіў анкету, у якой ставіліся сярод іншых наступныя пытанні: «Ці атрымліваеце вы літаратуру на той мове, якая вам патрэбна? Ці пішацца яна дастаткова папулярна? Якія выданні вас найбольш цікавяць? Ці чытаюць нашу літаратуру члены партыі і што пра яе вы кажаце?» ³ Камуністы Пружаншчыны ў тым жа годзе абвясцілі кампанію па збору грошай у «Баявы фонд кампартыі». З гэтага фонду мелі карыстацца органы партыйнага друку. ЦК КПЗБ у пісьме да Пружанскага РК гарача вітаў яго ініцыятыву: «Масы патрабуюць нашага друкаванага слова. Вы самі неаднаразова патрабавалі выдаваць «Бюлетэнь» не толькі па-польску, але і па-беларуску і па-ўкраінску. Але партыя не мае грошай друкаваць патрэбную колькасць газет і лістовак для мас... З гэтых клопатаў партыю можа вывесці толькі калектыўнае намаганне ўсіх членаў...» ⁴

Справы на ніве партыйнай прапаганды ў Заходняй Беларусі пайшлі на паляпшэнне ўлетку 1933 года. З 8 чэрвеня ў Вільні пачала выходзіць «Беларуская газета», паўлегальны орган кампартыі. Ранняя восенню ў рэдакцыю «Беларускай газеты» прыйшоў Валянцін Таўлай. Па даручэнню ЦК КПЗБ ён павінен быў ажывіць сувязь падполля з беларускаю інтэлігенцыяй.

Урад буржуазнай Польшчы да пары да часу цягнуў камуністычную газету, паколькі быў устрыжаны пыходам да ўлады Гітлера і рабіў дыпламатычныя рэверансы перад СССР. Газета паспяхова вяла барацьбу з ідэалогіяй фашызму, гуртавала сілы антыфашысцкага фронту і стала баявой трыбунай працоўных вёскі і горада. Віленскі ваявода ў справаздачы аб палітычным становішчы, датаванай 7 лістапада 1933 года, пісаў на імя міністра ўнутраных спраў: «Беларуская газета»

¹ Дзяржархіў Мінскай вобл., філіял у Маладзечна, ф. 92-с, воп. 1, спр. 529, арк. 84.

² ЦДА Літоўскай ССР, ф. 31, воп. 230, спр. 378, арк. 412.

³ Дзяржархіў Гродзенскай вобл., ф. 200, воп. 2, спр. 12, арк. 136.

⁴ Дзяржархіў Гродзенскай вобл., ф. 200, воп. 2, спр. 12, арк. 137.

і яе рэдактар Карповіч Аляксандр падтрымліваюць кантакт з падпольным РК Ласёўка ў Вільні і прафсаюзам рабочых-будаўнікоў. Газета распаўсюджвалася сярод членаў гэтага прафсаюза». ¹

Праўда, сектанцкія настроі ў кіраўніцтве КПЗБ адбіліся і на выступленнях газеты: у ёй з'явіліся беспадстаўныя абвінавачванні прагрэсіўных дзеячаў нацыянальна-вызваленчага руху ў здрадніцтве і іншых «грахах». На гэтых памылках жыравалі рэакцыя і дэфензіва.

«Значныя поспехі, — піша часопіс «Коммунист», — дасягнутыя партыяй па развіцці нацыянальна-вызваленчага руху ў гады сусветнага эканамічнага крызісу, не маглі, аднак, засланіць таго факту, што ў дзейнасці кіруючага актыву КПЗБ пачалі праяўляцца сектанцкія погляды і метады работы, яны выцякалі з пашыранай тады ва ўсім камуністычным руху памылковай «тэорыі сацыял-фашызму», якая разглядала сацыял-дэмакратыю і сялянскія партыі як састаўную частку фашысцкага лагера». ²

Але заслугай «Беларускай газеты» трэба лічыць акурат тое, што яна зрабіла пэўныя крокі ў пераадоленні дагматызму і сектанцтва, асабліва на ніве мастацкай літаратуры. «Беларускай газеце» ўдалося ідэйна аб'яднаць і згуртаваць значны атрад мастакоў слова, камуністаў і беспартыйных, у радах Літаратурнага фронту сялянскіх і рабочых пісьменнікаў Заходняй Беларусі. Ленінскі прынцып аб непрыгоднасці адміністравання ў кіраўніцтве літаратурнаю справай у асноўным вытрымліваўся газетай. І тут, як пабачыць чытач, немалая заслуга Валянціна Таўлая.

васіль-васілёк

У Вільню Лена Буднік ехала ў таварыстве пажылога мужчыны. Гэта быў добра знаёмы ёй папулярны на Беласточчыне дзеяч ТБШ, камуніст Ляшчынскі, якога выклікалі па партыйных справах. Спадарожнікі мала гаварылі, кожны думаў-гадаў пра сваё, і выглядала на тое, што сядзяць у вагоне першыя стрэчныя людзі.

З вакзала яны падаліся на Людвісарскую вуліцу і спыніліся перад цагляным асабняком. Ад вуліцы яго адгароджваў высокі глухі мур. Вароты былі не запёрты, Лена з Ляшчынскім свабодна прайшлі на падворак, разгледзеліся. На доме быў 8-мы нумар, а ў адным з двух пад'ездаў віднелася папяровая шыльдачка. Падышлі, прачыталі:

Рэдакцыя «Беларускай газеты»

Рэдактар-выдавец

інж. магістр Аляксандр Карповіч.

Прыём наведвальнікаў у сераду і пятніцу
ад 10 да 12 гадзін.

— Знайшлі, — вымавіла Лена, радаю, што няблага ведае горад.

На іхні стук дзверы адчыніў высокі прыстойны мужчына гадоў пад трыццаць. Пачуўшы прозвішча Буднік, ён назваўся рэдактарам і ветліва запрасіў:

— Заходзьце, Алена Пятроўна, вельмі прыемна. Калі ласка, сябра Ляшчынскі. Заходзьце, даражэнькія, мы вас чакаем.

За гэтым «мы» была, акрамя яго, маладая, густоўна, па-гарадскому

¹ Дзяржархіў Брэсцкай вобл., ф. 28, с/р—1, воп. 9, спр. 2602, арк. 57.

² «За правильное освещение истории компартии Западной Белоруссии». «Коммунист» № 8 за 1964 г., стар. 76.

апанутая дзяўчына. Невысокага росту, жвавая, прыветная, усмешлівая, яна адразу спадабалася Лене. Вельмі міла было з яе боку не прыкмятаць, што Лена саромелася свайго не дужа прэзентабельнага паліто, перашытага з братавай панашанай «есёнкі». Да таго ж, бронзавы, колер гэтай адзежыны не пасаваў да сіняга берэта.

Пакой рэдакцыі — прадаўгаваты, але невялікі. Злева ад уваходу было шырокае акно, перад якім стаяў просты стол, завалены паперамі, а на пadoўжнай сцяне насупроць стала вісела паліца-стэлаж, на якой таксама бязладна валяліся паперы, газеты, часопісы і кніжкі. Насупроць уваходу пры сцяне стаяў жалезны ложка, засланы шэраю коўдрай. Лена прыкмеціла, што на ложку не было аніводнай падушкі, ад чаго пакой выглядаў асабліва няўтульным і занябаным.

Тут была і рэдакцыя і кватэра рэдактара-халасцяка. Гледзячы на яго модны накрухмалены каўнерык, на бялюжкія абадкі манжэтаў, што ледз-ледзь праглядалі з рукавоў добра пашытага гарнітура стальнага колеру з зеленаватым адлівам, на бездакорна завязаны гальштук, — ніхто б і не падумаў, што такая асоба жыве ва ўбостве і запущенні. Здавалася, што ён тут — выпадковы госць, як і Лена, і яе новая знаёмая Люба, як Ляшчынскі.

Гаспадар ці ўжо так звикся з кантрастам паміж вопраткай і абстаноўкай пакоя, ці не надаваў гэтаму значэння, у кожным разе ніякай збянтэжанасці не праяўляў. Увогуле ён быў інтэлігентны чалавек з ураўнаважаным лагодным характарам і добрымі манерамі. Ветліва выказаўшы належныя ў такіх выпадках знакі ўвагі да госці і госця, ён прысеў на скрыпучае гнутае крэсла і пачціва, гледзячы Лене ў вочы, сказаў, што задаволены сваёй будучай супрацоўніцай. Лена пачула, што румяніцца ад такога кампліменту, але хутка ўзяла сябе ў рукі і тады заўважыла, як лёгка і нечакана развіталася са сваім уяўленнем, што рэдактарам будзе яна. Карповіч, відаць, быў добра праінфармаваны пра дзелавыя якасці новага работніка. Ён гаварыў да яе як да вопытнай журналісткі, якая, маўляў, зубы з'ела на газетнай справе.

— Прыходзьце на працу, калі ласка, так прыблізна а дзесятай. Не лішне рана? Не? Вось і добра. Будзеце заносіць матэрыялы да Левіна, забіраць шпальты¹, вычитваць карэктуру, рассылаць тыраж (адрасы падпісчыкаў вам дадуць); ну, і вельмі мяне выручыце, калі захочаце веці розныя грашовыя разлікі. Вось, бадай, і ўсё.

Пачуўшы гэты пералік абавязкаў, карцела спытаць, а што будзе рабіць сам рэдактар, але ён гаварыў так ветліва, з нейкім мілым нядбальствам, нібыта ўжо наперад і апраўдваўся і прасіў прабачэння. Лена ўстрымалася ад рэплікі. Па тону відаць было, што рэдактарская прафесія яго не надта захапляе, ён не быў падобны да тых фанатыкаў друку, што гатовы аддаць уласную скуру на пергамент для юбілейнага нумару свайго часопіса. А Лена любіла энтузіястаў, яны былі зразумелыя, з імі было лёгка. Адно толькі абяззбройвала яе ў паводзінах Карповіча — апостальская бескарыслінасць. «Можа захочаце веці грашовыя разлікі» — паўтарыла яна ў думках яго прапанову і ўсміхнулася. А ён зразумеў, мабыць, гэту ўсмешку так, што яго новая супрацоўніца не зусім задаволеная яго тлумачэннем. Рэдактар даверліва паглядзеў на яе сваімі вялікімі карымі вачыма, у якіх спачываў дзесьці затоены смутак, і прадаўжаў:

— Не турбуйцеся, Лена Пятроўна, падрабязнасці вам скажуць. Вось Люба Андрэеўна вас завядзе, там супацяне, пераначуеце. А потым і на кватэру ўладкуе. Вы, сябра Ляшчынскі, таксама пойдзеце з імі. На жаль, даражэнькія, я не маю чым вас пачаставаць... — Ён абвёў вачыма пакой

¹ Гранкі.

і, здавалася, толькі зараз заўважыў беднасць свайго жылля, бо ўздыхнуў і бездапаможна развёў рукамі.

Развіталіся. Люба звычайным жэстам гараджанкі запыніла рамізніка, усадзіла іх на задняе сядзенне — паехалі. Абагнуўшы будынак вакзала, накіраваліся ў неасветленыя вулічкі прыгараду, забудаваныя аднапавярховымі маленькімі домамі.

— Гэта дзяльніца¹ называецца «Новы свет», — знаёміла Люба сваіх падапечных з горадам. — У прыстойнай публікі яна мае дрэнную славу разбойнага гнязда. Але гэта няпраўда. Жывуць тут пераважна рабочыя.

Упэўненасць, з якою трымалася і гаварыла Люба, перадалася Лене. На душы стала спакойна. Думалася: «Ты ў надзейных сяброўскіх руках, усё пойдзе добра».

У нейкім завулку Люба разлічылася з рамізнікам, а потым правяла прыезджых яшчэ пару кварталаў пехатою і завярнула ў падворак аднаго нічым не прыкметнага дома. Яна ўзышла на ганак, адхіліла філёнку з левага боку дзвярэй, намацала засакрэчаную кнопку званка (другая «афіцыйная», кнопка была прымацавана да вушака справа) і тройчы пазваніла. Адчыніў пажылы мужчына, прапусціў у дом і запёр дзверы на засаўку.

Кватэра складалася з сямей, кухні і двух невялікіх пакояў. У бакоўцы, куды прывяла іх Люба, было двое мужчын: адзін, мажны лысаваты брунет з круглым румяным тварам і прыкметным живоцікам, стаяў ля акна. Лена заўважыла, што кручкі на аконнай раме былі адкінуты, а левая рука мужчыны ўпіралася ў раму. Ён быў напачатку. Другі, шчупленькі, у шэрым касцюмчыку, зусім яшчэ маладзён, сядзеў ля стала і курыў папяросу. Пазнаёміліся. Першы назваўся Юркам, другі Васілём. Гэты Юрка быў знаёмы Лене па Беластоку, толькі там ён меў клічку Пятрусь, помнілася ёй і яго сапраўднае, ці можа несапраўднае, прозвішча: Прэдка. Але тут ён не падаваў выгляду, што яны знаёмы, і гэта непрыемна ўразіла Лену.

Адкінуўшыся ўсім целам назад, ад чаго живот яшчэ больш выдзяляўся, Юрка важна падаў Лене вялікую потную руку і, не выпускаючы Ленінай, прамовіў:

— Вам даручаюць, сяброўка Буднік, адказную справу. Газета ў нас партыйная, або, як нашы класавыя ворагі кажуць, пракамуністычная. Мы мусім дзейнічаць па-пралетарску рашуча і асцярожна (тут ён азірнуўся на акно). Віленская дэфа¹ напэўна пусціла ўжо на нас і шпіцляў і канфідэнтаў. Ваша справа адказная: будзеце сакратаркай, і карэктаршай, і бухгалтаршай, і кур'ерам — у вас усе даручэнні адказныя... На ўтрыманне мы вам дадзім не многа... Але ж і харчу вам трэ, як сініцы — канпель клюнула і ўсё, ха, ха, ха — не тое што мне пры маёй камплекцыі. Так што і новае паліто захацеўшы справіце.

Лена вырвала руку і пакрыўджана сказала:

— Перастаньце, Пятрусь, што вы верзяце нямаведама што...

Субяседнік сумеўся, твар яго стаў набягаць крывёю, бровы нахмурыліся. Шумна хапіўшы паветра, ён пагрозліва вымавіў:

— Ніякага Петруся, грамадзянка Буднік, я не знаю і вам не раю знаць!..

— Ну, а я ведала нейкага Петруся Прэдку, падобнага, сябра, на вас, — уваходзіла ў азарт Лена.

— Глядзіце, сяброўка Буднік! Партыя нас заклікае да пільнасці і канспірацыі, а вы... Гэта вам не тэбэшчына! Тут перадавы фронт класавай барацьбы.

¹ Раён горада.

² Дэфензіва.

Ён сыпаў газетнымі выразамі і палітычнымі заклінаннямі, напускаючы на сябе важнасць, а Лена не слухала. Яна ўжо зразумела, што дакуль тут будзе працаваць, датуль будзе агрызацца з гэтым бесцырымным, адурэлым на пункце пільнасці чалавекам. Лене прыпомнілася першая сустрэча з Юркам, тады Петрусём, у Беластоку, на кватэры ў нейкага беднага шаўца-яўрэя. Там ён ляжаў на ложку, накрыты бруднаю ватнаю коўдрай, чорныя валасы ўскалмаціліся на падушцы, твар аброс шчаціннем, правая шчака была перавязана нейкаю шматай — Юрка заканспіраваўся пад хворага. Так ляжачы ён і даваў ёй, дэлегатцы Акруговага з'езду ТБШ, указанні. Хоць Лена і разумела, што падпольшчыку даводзіцца выбіраць розныя спосабы маскіроўкі, але было неяк шкада яго, здаравяку-мужчыну, які прыкідваецца хворым. Яна любіла ў людзях прастату і тактоўнасць. На гэтыя якасці ў яе была асаблівая чуласць: Лена крыху пакутавала ад свайго маленькага росту і падсвядома дзяліла людзей на тых, што прыкмячаюць, і на тых, што не звяртаюць увагі на гэты недахоп. Тыя, што не прыкмячалі, былі ў яе вачах інтэлігентныя, далікатныя людзі, а тыя, што давалі адчуць, — грубыя. Амаль што так яно і было сапраўды. Выключэнне маглі складаць хіба толькі кавалеры з добрага таварыства, у якіх натрэніраваная манера далікатна абыходзіцца з жанчынамі на людзях замяняла сапраўдную тонкасць душы.

— Дык вы мяне слухаеце? — дайшоў да яе голас абражанага Юркі.

— Мне ўсё ясна, сябра Пятрусь, — нечакана для сябе падкалола яна, а потым паправілася, — сябра Юрка.

— Кінь ты, браце, давай адкладзём сур'ёзныя размовы на потым. Людзі стаміліся, трэба чаем хоць напіць.

Гэта ўмяшаўся ў размову Васіль. Гаварыў ён ціхім, крыху сіплаватым голасам, але ў інтанацыях была амаль дзіцячая чысціня. Вось і цяпер у яго словах чулася сардэчная дабрата і ледзь улоўнае пачуццё перавагі над Юркам, якое ён умеў прыхаваць пад лагоднасцю інтанацыі. Гэты хлапчук, што выбавіў усю кампанію з няёмкага становішча, пачаў цікавіць Лену. Яна з удзячнасцю глянула на яго: хвалістыя светлыя валасы, зачэсаныя набок, прадаўгаваты бледны твар, буйны нос і поўныя, па-дзіцячы ўсмешлівыя вусны — у яго было вельмі свойскае, але не банальнае аблічча. Юнак здаваўся простым, даступным і дабрадушным, але не наіўным. Звярнуўшыся да Любы, Васіль запрашаў:

— Ты, Любачка, таксама астанешся на чай? Дай памагу распраўца.

— Астануся, Васілёчак, калі ласка.

Лена прымеціла, што гэтае «Васілёчак» Люба вымавіла тонам, з якім маткі звяртаюцца да дзетак або старэйшыя сёстры да малодшых брацікаў. «Сапраўды, — падумала Лена, — ён не Васіль, а Васілёчак», — і самай захацелася вымавіць гэтае пшчотнае слова.

— Ну, ладна — вячэраць, дык вячэраць, — махнуў рукою, ніяк не бянэжачыся, Юрка. — Васіль дасць вам, сяброўка Буднік, канкрэтнае заданне. Вы будзеце — паміж ім і рэдакцыяй... — вярнуўся-такі да сваёй тэмы.

Але Васіль перапыніў яго:

— Дай ты агледзецца чалавеку. Пабудзе, асвойтаецца, сама таварыш Буднік усё зразумее, — ізноў у голасе пачулася лёгкая дабрадушная ўсмешка. — Заўтра мы нічога не робім, сходзіць у рэдакцыю, разбярацца. Паслязаўтра, — ён павярнуўся да Лены, — калі ласка, зойдзеце да мяне з рэдакцыйнаю поштай. Вам Любаша пакажа, куды. Добра? — апошнія словы былі да Лены, у іх чулася такая сяброўская просьба, што адмовіцца было б немажліва, а падпарадкавацца — нават прыемна.

За чаем гаварылі пра сёе-тое. Асабліва ўважліва слухаў Васіль расказ Ляшчынскага пра тэбэшойскія справы і яе расказ пра падзеі ў Суграслі. Юрка ж астаўся-такі верны сабе: улучыў момант папярэдзіць Лёну, каб не ўздумала цікавіцца прозвішчам Васіля, бо гэта строга забаронена.

Па вячэры Лёну палажылі спаць, Юрка з Ляшчынскім і Люба пайшлі, а Васіль усеўся пры сталае, дастаў паперы і, нахіліўшы абажур на лампу, пачаў нешта пісаць маленькім алоўкам. Лёне цікава было даведацца, што гэтае хлапчанё піша. Яна бачыла, як твар яго рабіўся то сур'ёзны, то задумнены. Не могуць здагадацца па твары, што той пісаў яна рашыла прынамсі не спаць, пакуль ён не скончыць. Але стрэлкі будзільніка на старой камодзе паказалі дванаццаць, а Васіль усё думаў і пісаў, трымаючы ў зубах патухлую папяросу. Так і не дачакалася Лёна канца. Сон змарыў.

аматар петыту

Раніцай, калі Лёна прагнулася, Васіля ўжо не было. Яна ўмылася, пагутарыла з гаспадыняй дзеля бліжэйшага знаёмства. Гэта была бяздзетная старая кабета, жонка рабочага-пенсіянера. Жылі яны бедна, спачувалі камуністам і здавалі пакой для канспіратыўных сустрэч. На сняданне старая дала Лёне лустачку хлеба з павідлам і кубак кавы.

Прышла Люба, «дзяўчыначка-весьліначка», як яе ў думках празвала Лёна. Яна тут жа загадала Лёне збірацца.

— Пойдзем, я, Лёначка, знайшла вам сталую кватэру.

Кватэра была ў гэтым жа раёне, таксама ў маленькім доміку рабочага-муляра. Муж і жонка яшчэ нядаўна пажаніліся, чакалі дзіцяці. Гаспадары, уласна, Лёна і не пабачыла, ён ужо даўно страціў працу і вандраваў па мястэчках, здабываючы на пражытак выпадковымі заняткамі печніка. Жонка сказала, што муж зараз недзе ажно ля Ваўкавыска, павінен вярнуцца, як паасянее, — зімою пячэй людзі не робяць.

У хаце была бяднота, але гаспадыня, дбайная, акуратная, спадабалася Лёне. Покуль яна разлажыла рэчы, крыху прыбралася сама, было ўжо за дзевяць. Пара ў рэдакцыю, не хацелася з'яўляцца першы раз са спазненнем. Праўда, рэдактар казаў прыходзіць дзе-небудзь а дзiesiąтай, але гэта магло быць сказана і дзеля ветлівасці.

Роўна а дзiesiąтай яна пастукала ў дзверы рэдакцыі. Ніхто не абзвасяўся, хоць за дзвярыма чулася валтузня ды падазроны стук і грук. Лёна вагалася — ці не павярнуць, покуль не позна, — а потым рашыла зірнуць праз дзірку ад ключа.

Глянула і прыліпла да філёнкі са здзіўлення: пасярод пакоя стаяў у адных трусах рэдактар. Широка расставіўшы сухія жылістыя ногі, ён абяруч то падымаў, то з грукатам апускаў на падлогу нейкі чорны, мабыць дужа цяжкі, шар, бо чутно было натужнае, перарывістае дыханне. Кучаравая чупрына гойдалася ў такт рухаў, пасмы валасоў насоўваліся на вочы, а ён усё вымахваў цяжарам, віхляўся, прысядаў, паднімаўся і зноў прымаўся за чорны цяжар.

«Чаго ж ён так выжыльваецца?» — дзівілася Лёна. Пастаяла, пачакала, а потым пастукала зноў. У пакоі апошні раз грукнула і сціхла. Дзверы прачыніліся, выглянуў рэдактар.

— А, гэта вы, Лёна Пятроўна?... Выбачайце, калі ласка, я толькі што ўстаў ды — за гімнастыку, я зараз... Адну хвіліначку.

Праз пару хвілін ён выйшаў з ручніком, перакінутым цераз плячо, мыльніцай у адной, з парашком і зубною шчоткай у другой руцэ. Зноў папрасіў прабачэння, упусціў яе ў пакой, а сам падаўся недзе ўмывацца. Пры дзённым святле памяшканне выглядала яшчэ больш няўтульна, як надоечы. Непрыбраны ложка раскрываў усе свае дзівацкія сакрэты: на металічных перакладзінах ляжалі шчыльна збітыя дошкі, паверх якіх паслана адна толькі прасціна. Сенніка не было і ў паміне. Заглянуўшы пад ложка, Лена ўбачыла вялізную, з добры саган, паржавелую гіру з вышмуляным да бляску вухам. Гэта і быў той прадмет, якім з натугай арудаваў рэдактар.

Карповіч вярнуўся пабрыты, у кашулі і пад гальштукам, пахнуў мылам і брыльянцінам. Апануў пінжак і зноў ператварыўся ў элэгантнага пана. Ён ветліва распытаў пра ўражанні, пацешыў — «Прывыкнеце, Лена Пятроўна, жывяцеся...», — сцісла растлумачыў, як разбіраць пошту, на якія пісьмы адказваць самай, а якія несці Васілю для выкарыстання ў газеце, і пайшоў сабе, накінуўшы плашч.

У рэдакцыю заглядалі незнаёмыя людзі. Даведаўшыся, што рэдактара няма, выходзілі. Гэта нервалава Лену, нібыта не рэдактар, а яна сама вінавата, што наведвальнікі адыходзілі, не справіўшы сваіх клопатаў.

Рабочы дзень скончыўся, а рэдактар не вярнуўся. Пачакаўшы з паўгадзіны, Лена замкнула пакой, палажыла ключ на ўмоўленае месца і пайшла дамоў з пачуццём нейкай трывожнай самоты і неспакою. Бестурботнасць рэдактара вымушала яе ўскладаць на сябе падвойную адказнасць. Але яна не ведала тутэйшых парадкаў, людзей і адносін, каб справіцца з гэтай новай для яе роляй.

Прабіраючыся па вузенькіх, крутых завулках у танную сталовую, яна думала, чаму яно так бывае: калі ў чалавека золка на душы, дык абавязкова і пагода будзе паганая і людзей будзеш сустракаць панылых. Ёй трапілася некалькі жабракоў, такіх маркотных, што жах было на іх пазіраць, а катрыншчык на Татарскай вуліцы круціў ручку свайго няхітрага інструмента так вяла, пазіраў у дол так нуркавата, што можна было падумаць, быццам яго прывялі сюды на вяроўцы. Толькі як з кухоннага акна на другім паверсе нехта выплюхнуў памыі проста ў рышток, запырсаўшы катрыншчыка, той вызверыўся дзікім фальцэтам. Катрыншчык быў даўгалыгі, апрануты ў чорнае намоклае рыззё, на галаве — чорны вялізны капялюш. Лаючыся, ён не задзіраў галавы, а выцягваў доўгую, усю ў чорных гузырах шыю, нібы імкнуўся дапнуцца да таго акна на другім паверсе і дзюбнуць свайго крыўдзіцеля. Убачыўшы Лену, ён змоўк, а потым паспрабаваў усміхнуцца і выдаўся ёй падобным на Карповіча. Падобны ён быў як падобна карыкатура на партрэт: такі самы сухашчавы, смуглявы, з шылаватым носам і моцна вытырнутым кадыком. Лена аж сумелася. А катрыншчык хрыпеў:

— Паненка паспрабуе шчасця? — і палез ужо за пазуху даставаць марскую свінку, якая цягнула «шчасце» са скрынкі.

— Я ведаю, што не маю шчасця, — адрэзала яна, пачуваючы сябе абражанай і прыбітай гэтым недарэчным падабенствам вулічнага валацугі на яе рэдактара, які быў ёй сімпатычны.

Стала нават страшнавата ісці адной у гэтым імглістым лабірынце звільстых, цесных і азяблых завулкаў. Здавалася, што тут можа здарыцца нямаведама што. Часам нават думалася, што прысніла нечаканы маркотны сон, а прабуджэнне не прыходзіла. «Як жа будзе з гэтай газетай? Рэдактар не дужа дбае, Юрка не вельмі ўмее, грамацей, відаць, невялікі, а хто ж рабіць газету будзе? Няўжо той падлетак Васіль-Васілёчак? Ды хіба многа вырабіць такое хлапчанё?»

Назаўтра яна панесла стус рэдакцыйнай пошты да Васіля. Домік, дзе ён быў на кватэры, Люба ёй паказала яшчэ надоечы. Пароль быў такі: калі на адным акне аканіца закрыта — значыць, уваход забаронены. Цяпер усе былі раскрыты. На кухні, куды яе ўвяла гаспадыня, гулялі двое дзетак.

— Я зараз паклічу Васілечка, — ахвотна вызвалася жанчына.

— А-а, мамко, да дзядзі Васіля няможна хадзіць. Сама казала, а сама ідзе..

— Мне можна і вось гэтай цёці можна, толькі малым дзеткам няможна.

— А ён казку пра воўка піша?

— Але, пра воўка і дзяўчынку Чырвоную Шапачку, — усміхаючыся, у тон сыну адказвала маці.

— А ён напіша, хоць ты ўвойдзеш?

— Напіша, напіша, вечарам шарай гадзінай пачытае.

Калі жанчына зайшла ў суседні пакой, дзеці яшчэ гаварылі пра «дзядзю Васіля».

— А во ложка дзядзін, — гаварыў старэйшы хлопчык, нібы адкрываў незнаёмай цёці вялікую таямніцу.

А меншы брацік, зусім яшчэ карапуз, толькі гладзіў адною рукою старэнькую ў ружы ды яблыкі байкавую коўдру, а другою трымаўся за пагнуты прэнт жалезнага ложка. І па тым, з якой стараннасцю разгладжваў ён коўдру, спадылба паглядаючы на незнаёмую цёцю, было відаць, што хлопчык раўніва любіць дзядзю Васіля.

Як толькі Васіль паказаўся ў дзвярах, дзеці навывперадкі кінуліся да яго і ўчапіліся абапал, так што той вымушаны быў спыніцца. Вінавата ўсміхаючыся Лене, Васіль пагладзіў малышоў па галоўках і, кланяючыся, прамовіў сваім ціхім голасам:

— Добры дзянёк, Лена Пятроўна! Ну як вы, акліматызуецеся пакрысе? — і, здагадаўшыся па яе твары, што настрой у яе няважны, спачувальна дадаў: — Толькі не вешаць носа.. Уваходзьце, прашу.

Гаспадыня адвяла дзяцей ад Васіля, а ён, пацешыўшы малых, што вечарам казка будзе гатова, павёў Лену ў пакой. Там быў яшчэ адзін малады чалавек. Хударлявы, з высокім ілбом і вялікімі вачыма, у акулярах, ён меў выгляд «чыстага» інтэлігента. Такія кволыя інтэлектуальныя тыпы сустракаюцца часам сярод гарадскіх яўрэяў; гледзячы на іх, думаеш, што гэтыя людзі жывяцца толькі кашкаю з тае біблейскае манны, а сілы ў іх не больш як у вераб'я. Але гэта, зразумела, няпраўда. Сілаю яны не ўступаюць іншаму ўдвая цяжэйшаму біцюку.

Васіль можа лепш, чым хто іншы, ведаў пра гэта. Сам не сілач, ён любіў адшукоўваць у людзей кантрасты паміж квалай знешнасцю і моцным духам. А той, з кім яму трэба было пазнаёміць Лену, быў жывым увасабленнем такога чалавека. Назваўшы прозвішча Лены, Васіль на хвіліну задумаўся. Як адрэкамендаваць ёй таварыша?

Гэты чалавек зваўся Веніямін, а ласкальна Біня Эпштэйн. Сям'я Эпштэйнаў дала некалькі відных рэвалюцыянераў. Дзесьці ў снежні 1926 года яшчэ зусім юны Біня стаў перад судом у славутым працэсе 93-х. Як толькі старшыня зачытаў прысуд, асуджаныя ў знак пратэсту запелі «Інтэрнацыянал». Суддзі разгубіліся і моўчкі пакінулі залу, а пракурор Каверскі выклікаў паліцыю і загадаў ачысціць памяшканне. Палітзакі моцна абняліся за шыі, утвараючы неразрыўны круг. Паліцыя не ведала, як даступіцца да іх. Узялі хітрасцю: выклікалі трох дэлегатаў, нібыта на перагаворы, ды давай катаваць у самім будынку суда. Збітых да непрытомнасці дэлегатаў закавалі ў кайданы, паклалі ў фургон і павезлі на Лукішкі. Сярод іх быў і ён, Біня Эпштэйн. Нават

дарогай раз'юшаныя канваіры не пераставалі біць. У хворага на сухоты Біні горлам пайшла кроў.

Турэмны камітэт патрабаваў доктара і пракурора. Два дні чакалі вязні, не змываючы крыві, а потым аб'явілі галадоўку. Эпштэйн уваходзіў у галадавачны камітэт, якім кіраваў сакратар ЦК КПЗБ Арсень Канчэўскі. На чацвёрты дзень наглядчыкі прымянілі штучнае кармленне. Вязні супраціўляліся. Іх звязвалі і гвалтам устаўлялі металічны шланг, ранячы да крыві раты. Напампаваўшы страўнік спажывунай баландою, гналі ў камеру, прымушаючы скакаць цераз калоду, спецыяльна пакладзеную на турэмным двары. Па спінах свісталі нагайкі. Б'ючы, наглядчыкі яшчэ цынічна пасміхаліся: «Скачыце, пся ваша... Рух патрэбен для стрававання!»

Калі не памагло і гэта, успомнілі стары мікалаеўскі спосаб — прагнаць праз строй. Пачалі з членаў галадавачнага камітэта. За экзекуцыяй на турэмным двары наглядалі начальнік турмы, пракурор і, нарэшце, доктар. Ubачыўшы, што ў Біні зноў пайшла горлам кроў, доктар звярнуўся да пракурора:

— Гэтага трэба завесці ў шпіталь.

— Прашу завесці ў карцар, — паправіў доктара пракурор...

...Нібыта на кінаэкране, прайшлі перад вачыма Васіля гэтыя эпізоды з жыцця сябра. Яму хацелася неяк даць зразумець Лене, з кім яна знаёміцца, але ў апошнюю хвіліну Васіль устрымаўся: «У нашым становішчы лепш ведаць менш аднаму пра другога». І ён сказаў:

— Гэта — Даніла, студэнт і наш супрацоўнік. Ён спецыяліст па міжнародных пытаннях.

Васіль ведаў, што слова студэнт зробіць на Лену моцнае ўражанне, бо ў падполлі тады не шмат было адукаваных людзей. Сапраўды, яна павіталася з павагай.

На стала ляжалі розныя польскія, беларускія, рускія і яўрэйскія газеты. Даніла, мабыць, браў з іх матэрыял на артыкулы.

— Што цікавага ў рэдакцыі? — спытаў Васіль.

— Рэдактара цэлы дзень не было, — хмура пачала Лена. Але Васіль яе перапыніў і растлумачыў:

— Не хвалюйцеся, ён цяпер па ўстановах вандруе: хочам атрымаць дазвол на арганізацыю Беларускага кааператыўнага аб'яднання. Рэдакцыйная пошта ў вас?

— У мяне. Лістоў можа два дзесяткі. З розных куткоў пішуць, але ва ўсіх адна балячка: прымусовая хутарызацыя, спрэчкі за сервітуты з абшарнікамі, безграшоўе...

— Знаёмыя злыбеды... Што тут параіш? Трэба гуртаваць грамадскую думку і сілу. Гэты вузел толькі рэвалюцыя рассячэ. Пра газету што кажуць?

— Хваляць газету, толькі шкадуюць, што выходзіць рэдка, хоць бы раз на тыдзень, просяць.

— Цяжка з грашыма, — уздыхаючы, азваўся Даніла. — Грошай крыху прыслалі падпісчыкі?

— Паступіла сем злотых і трыццаць пяць грошаў.

— Мала, але і гэта добра. Трэба падзякаваць у наступным нумары тым, хто грошы прыслаў. Лена Пятроўна, пагаварыце з рэдактарам і падрыхтуйце падзяку за матэрыяльную падтрымку газеты.

— Добра, прынясу матэрыял.

— А вершаў ніхто не прыслаў? — пацікавіўся Васіль.

— Прыслалі, а як жа, Паўлюк Сошка прыслаў, потым Пятрусь Грынці і, здаецца, Прамень...

— Гэта ўсё пачынаючыя. Энтузіястаў шмат, а плёну трэба яшчэ па-

чакаць. Няспелыя рэчы пішуць, школы творчай не прайшлі. Радасна тое, што з нізоў цягнуцца да паэзіі, да культуры. Народ абудзіўся. Гра ніт, напрыклад, брукар, днём каменне б'е, дарогі мосціць, а ноччу пры газніцы вершы і допісы ў газету складае. Каб там, у Саветах, такі рос-універсітэт бы скончыў, пісьменнікам стаў бы. Трэба неяк памагаць сваім хлопцам... хоць і не лёгка гэта зрабіць... А Звястун, а Міхась Васілёк нічога не прыслалі?

— Звястун, Звястун... пачакайце, здаецца, ёсць — вось «Зорка мірагае слёзна»...

Васіль узяў аркуш і пачаў чытаць уголас:

Зорка мірагае слёзна ў небе начным,
Цераз краты мігоча сваім пералівам;
Ціха шэпчацца цемра ў закуці глухім,
Застывае густым квола-млеючым злівам.

Пасмы ценяў крылатых на сцены ляглі,
Затаілі ў сабе ночнай цішы стагнанне.
І таемныя муры наўкол аплялі
Халодным і змрочным, нямым хваляваннем,

— Ну як, сябра Даніла, здорава напісана?

— Падтэкст, падтэкст багаты, і настраёвасць і думка ёсць... Відаць, вопытны ў паэзіі мастак, мысліць умее гэткімі, ведаеце, абагульняючымі катэгорыямі і словам валодае даволі свабодна... Моцна.

— А вам, Лена Пятроўна, падабаецца верш?

— Я не дужа разбіраюся. Здаецца, неяк складана вельмі напісана.

— Нічога, што крыху складана. Жыццё — не простая рэч. Ды і чалавек складаная істота, а паэзія з яго складанай душы вырываецца. Галоўнае — праўдзівасць кандэнсаванага пачуцця і мыслі. Прозай такога не выкажаш, гэта — стыхія верша. Верш страшэнна не любіць размазанасці, разумеецца, знешняй апісальнасці. Многаслоўнасць — вось што губіць паэзію часцей за ўсё. Трэба будзе абавязкова звярнуць на гэта ўвагу Граніта. Абавязкова. У Звестуна ёсць тое, што нам патрэбна: высокая ідэйнасць і значнае майстэрства. Канешне, прастата выказвання, даходлівасць твора — пажаданая і вартасная рэч. Вось вы пабачыце ў сёмым нумары (ён заўтра з друку выйдзе, хоць сёння кастрычнік — дата на ім вераснёўская), пабачыце верш Васілька. Не падумайце, што мой,— Міхася Васілька:

Цёмна ноч... Ярчэй зоры гараць!
Хоць грымоты нясуць за ударам удар —
Над здружэўшымі духам ўжо новая раць
Недасеяны сее абшар...

— Гэта прасцей сказана, праўда? Але тут і сама тэма прасцейшая. Усё залежыць ад тэмы і манеры аўтара. Для мяне ў вершы Звестуна, напрыклад, няма чагосьці пераўскладнёнага. Я чытаю верш і, здаецца, усім целам адчуваю панурую цемру турэмнае ночы і лаўлю невыразны, нарастаючы ў душы вязня бунт. Відаць, трэба самому перажыць усё гэта, тады ўловіш праўдзівасць настрою верша, яго рамантыку і драматызм. Са Звестуном я сядзеў у Гродні, гэта было. А наконт прастаты, Лена Пятроўна, вы ў прынцыпе маеце рацыю. І не бойцеся адстойваць гэты прынцып. Увогуле прывучайцеся разбірацца ў паэзіі, старайцеся больш чытаць, бо ў рэдакцыю будуць прыносіць свае опусы розныя, як гаварыў Маякоўскі, «кудреватые мудрейки, мудреватые кудрейки», і трэба будзе адбівацца ад іх і ясна выказваць нашы патрабаванні да паэзіі. Мы павінны заахвочваць паэтаў ствараць мастацтва для нас, для

народа, для яго густаў... Перапішыце, Лена Пятроўна, верш Звестуна, паспрабуем даць яго ў газету... калі цензура не зарэжа.

Лена толькі кінула галавою ў адказ. Яна не апамяталася яшчэ ад нечаканага ўражання: ранейшы ціхі і сціплы Васілёчак зусім змяніўся, нават ростам вырас, калі стаў гаварыць пра вершы. «Адкуль у гэтага хлапчука такія веды? Гаворыць — як з кніжкі чытае. Не ўсё адразу зразумееш, але адчуваеш такую сілу, упэўненасць і перакананасць, што хочаш не хочаш — паверыш. А я сабе думала: рахманы Васілёчак... млапчанё...»

Не паспела Лена перапісаць верш на вузкай і доўгай палосе паперы, як Даніла сказаў, што закончыў артыкул. На адыходзе ён папрасіў Лену спытаць рэдактара, колькі даплаты належыць у друкарню (да тых грошай, што атрыманы ад падпісчыкаў), і абяцаў перадаць ёй належную суму.

Васіль спытаў, ці Даніла згодзен з матэрыяламі, што падрыхтаваны да наступнага нумару, і, атрымаўшы станоўчы адказ, праводзіў сябра. Калі яны асталіся ўдваіх, Лена спытала:

— А гэты Даніла, што ён, даўно ў «руху», ці толькі сімпатык?

Васіль паглядзеў на яе, падумаў, і па губах у яго прабегла ўсмяшка.

— А вы ведаеце, за што бог адну жанчыну ператварыў у бусла? Не крыўдуйце на мяне, калі ласка. Пазнаёміцеся бліжэй, ён вам сам скажа. Пакажыце, як вы перапісалі верш Звестуна. О, зусім добра, акуратненька. Так і трэба. Гэтыя палосы паперы ў нас нарэзаны па стандарту. Калі пісаць акуратна, дык можна па даўжыні палоскі вылічыць, колькі будзе радкоў і колькі друкаваных знакаў. Перавёўшы падлікі на газетны шрыфт, можна накідваць макеты кожнай газетнай старонкі. Паглядзіце, як гэта робіцца. Не выключаю, што вам самой, без мяне давядзецца рыхтаваць калі-небудзь нумар. Запамінайце.

Васіль дастаў кавалак шпагату, прылажыў да палосы паперы, запісанай старанным роўным почыркам, потым перахапіў пазногцямі даўжыню і перанёс шпагат на лінейку.

— Бачыце, вось мы маем сорок пяць радкоў, а газетных будзе або столькі ж, або ўдвая менш, усё залежыць ад шрыфту. Лепей было б падлічваць знакі па машынапісу, але мы бедныя, машынка ж дарагая... Ладна, абыдземся! Ці як у вас, на Беласточчыне, кажуць? Абыдземся?

— Абыдземся! — у тон яму паўтарыла Лена.

— На кожным кавалку тэксту, — прадаўжаў Васіль, — уверсе злева ўказана, якім шрыфтам набіраць і друкаваць. Шрыфтаў ёсць некалькі: корпус, устаў, курсіў, петыт і другія. У нас найбольш паважаны петыт. Гэта самы эканомны шрыфт, маленькі, значыць — шмат матэрыялу ў кожным нумары змесціцца. Газета выходзіць рэдка, дык чытачы не пакрыўдзяцца, калі давядзецца пасляпіць крыху вочы.

Лена пацікавілася для сябе: «А якія ў Васіля вочы? Блакітныя, невялікія, але разумныя, шчырыя, глядзяць неяк вельмі натуральна, часам жмурацца насмешліва. А вейкі прыпухлыя і пачырванелі — мала спіць. Пад яго позіркам адчуваеш сябе сястрою, і хочацца зрабіць гэтаму хлопцу нешта добрае...»

Васіль тым часам прадаўжаў:

— Наборшчыкі не любяць петыту, ім гэта не зароботна, але вы, Лена Пятроўна, настойвайце, дабівайцеся. Толькі верш Звестуна хай набіраюць корпусам, а ўсё астатняе петытам. Запомніце: петытам!

— Ты, Васіль, мабыць, і сам паэт, вершы пішаеш? — перайшла Лена на «ты», карыстаючыся правам старэйшай і тым, што яны сядзелі сам-насам.

— Не, цяпер не пішу. Працы журналісцкай шмат, не да вершаў. Тут

артыкула абдумаць не паспяваеш як след. Наспех усё. Можна сказаць адзін толькі артыкул «З народа» удалося апрацаваць прыстойна. Прачытайце і скажыце мне сваю думку. Астатняе робіцца гамузам, з лёту. Каб не спешка, можна было б лепш пісаць. Помню, мне ўдалася брашура «Да моладзі». У вас там, у Беластоку, гэта пісалася. Дык тады помню, добра выпаўся, ніхто не падганяў, і пісаў я нават лежачы. Ляжыш на мяккай канапе, як бог на аблоках, думаеш — нібы плывеш у паднебным прасторы над усім светам. У галаве яснасць, на сэрцы лёгкасць. Вось і добра пісалася: сябры хвалілі... Вам, Лена Пятроўна, таксама трэба прабаваць прэра, уключаючыся ў журналістыку. Вазьміцеся хоць бы сабе інфармацыю напісаць па матэрыялах газет.

— Дзе там ужо мне, я ніколі ў газетах не выступала.

— Нічога, прывучыцеся, я памагу. Выбірайце сабе тэму. Лена Пятроўна, што вам бліжэй. Напішыце на чарнавік, а потым разам пасядзім, апрацуем, адным словам — «даведзём», як гавораць газетчыкі. Для нашай часопісі тэма нумар адзін — гэта разгул фашызму ў Германіі. Мы выкрываем усякі фашызм — нямецкі, італьянскі, польскі і беларускі. Гэта наш самы святы абавязак. Няма нумара газеты, дзе б мы не пісалі пра вандалізм фашыстаў: як яны паляць на плошчах кнігі класікаў сусветнай літаратуры, як падстройваюць працэс аб падпале рэйхстага, як плануюць пакарыць увесь свет. Адначасна мы, як бачыце, стараемся расказаць як мага больш і лепш пра Савецкі Саюз. Мы не прапускаем выпадку апісаць усе кантакты польскага ўраду з савецкім. Польскі ўрад сёння як бы на раздарожжы: баіцца Гітлера, але мае класавыя антыпатыі да Саветаў. Цяпер урад балансуе, і трэба ўзняць грамадскую думку, каб яна ўхваліла паляпшэнне адносін з Савецкай, развіццё гандлю. Вось нядаўна вяліся гандлёвыя перагаворы. І ў Польшчы паяўляюцца савецкія тавары: тытунь, ніткі, галёшы. Людзі купляюць, і кожная купленая рэч агітуе за Савецкую ўладу таксама, як і слова. Бо тавары паступаюць дабrotныя, пабіваюць другія маркі.

— Нарэшце, — прадаўжаў Васіль, — мы шырока асвятляем рэвалюцыйны рух у самой Польшчы. Вось зараз, хоць са спазненнем, польскі друк інфармуе крыху пра паўстанне сялян на Кракаўшчыне. Так што выбар тэм, Лена Пятроўна, вялікі. Выбірайце.

— Угаварыў ты мяне, Васіль, паспрабую напісаць пра паўстанне сялян, гэта мне больш знаёма. Толькі як будзе дрэнна — нікому не скажаш?

— Шанаваць волю аўтара — абавязак кожнай рэдакцыі, а я, хоць паўафіцыйна, з'яўляюся членам рэдакцыі, — усміхнуўся ён.

Дамоў Лена нібыта на крылах ляцела, так стала добра на душы, учарашняга панылага настрою як і не было. Толькі пагода была такая ж зыбкая і сырая.

ЗАКАНЧЭННЕ БУДЗЕ

